

WAT IS EEN DORP?

Een dorp is een dorp als de meeste mensen die er wonen zeggen dat het een dorp is. In Heemskerk, een plaats in Noord-Holland met zo'n 40.000 inwoners, twijfelen ze soms. De gemeente stelde in 2018 Paul Beentjes aan als 'stadsfotograaf', vanuit de opvatting dat Heemskerk een stad is. Maar Sylvia Vervest – in 2019 de opvolgster van Beentjes – kreeg de titel 'dorpsfotograaf'. Men was inmiddels blijkbaar van mening veranderd.

Veel mensen denken dat het inwonertal leidend is bij het bepalen of een plaats een dorp of stad is. Maar dat is niet zo. Dat inwonertal bepaalt wel de hoogte van het salaris van de burgemeester, maar niet of de plaats een dorp of een stad genoemd kan worden. En er is ook niets anders

dat wél bepalend is, ook niet of het pand waar het gemeentelijke ambtenarenkorps zit ‘gemeentehuis’ of ‘stadhuis’ wordt genoemd, al maken die benamingen wel enigszins duidelijk hoe de mensen die ze gebruiken er zelf over denken.

Je hoort nogal eens zeggen dat een dorp een dorp is als het een plaats is zonder stadsrechten. Maar het stelsel van stadsrechten bestaat allang niet meer, ook al gaan veel plaatsen die ooit stadsrechten kregen daar nog wel altijd prat op, hoe klein ze ook zijn. Ik was een keer in Ootmarsum in Overijssel om er een voordracht te houden bij de heropening van het Educatorium, het prachtige onderwijsmuseum dat ze er hebben. Toen ik Ootmarsum tijdens mijn voordracht een dorp noemde, waren er verschillende mensen in de zaal die onmiddellijk ‘stad’ riepen.

Ootmarsum, met een kleine 5000 inwoners, heeft stadsrechten sinds ongeveer 1300. Als je door de plaats loopt, is er echter niets wat aan een stad doet denken, behalve misschien de vele toeristen die er op een mooie dag te vinden zijn. Maar onder verwijzing naar de vastgelegde stadsrechten kan iemand Ootmarsum inderdaad een stad noemen, net als Bronckhorst, een plaatsje in Gelderland van niet meer dan pakweg 200 inwoners, dat nu behoort tot de gemeente Bronckhorst, met ‘ck’ geschreven. Bronckhorst kreeg in 1482 stadsrechten.

Veel plaatsen die ooit stadsrechten kregen, ervaar je als buitenstaander als een dorp als je er bent. Oudewater, Goedereede, IJlst, Klundert, Groenlo, Hindeloopen, Huissen,

Staverden, Aardenburg, Asperen, Heukelum zijn er ook voorbeelden van. Ze hebben allemaal stadsrechten. Maar wie dat niet weet, noemt de plaatsen zonder twijfel een dorp of in een enkel geval zelfs een buurtschap. Staverden (Gelderland) is bijvoorbeeld een buurtschap, maar wel met stadsrechten, sinds 1298. Het behoort tot de gemeente Ermelo. Soms wordt Staverden ‘de kleinste stad van Nederland’ genoemd, maar met ongeveer dertig inwoners en zonder een bebouwde kom is het voor de hand liggender om Staverden als een buurtschap te bestempelen.

Elburg (Gelderland) heeft ook stadsrechten. De plaats telt zo’n 13.000 inwoners, wat niet veel is voor een stad. Toch heb ik er bij Elburg minder moeite mee om de plaats een stad of stadje te noemen, omdat het een vesting heeft. In geval van een vesting denk ik blijkbaar sneller aan een stad dan aan een dorp, ongetwijfeld mede omdat het woord ‘vestingstad’ ingeburgerd is; ‘vestingdorp’ is dat niet.

Sommige vestingstadjes zijn zo klein dat ze zichzelf – al hebben ze dan stadsrechten – toch liever een dorp noemen, zoals Megen (Noord-Brabant), dat ongeveer 1600 inwoners telt. Samen met de omliggende dorpen Haren en Macharen heeft Megen ook geen ‘stadsraad’ maar een ‘dorpsraad’.

Willemstad (Noord-Brabant) is ook een vestingstad, met stadsrechten, en de plaatsnaam eindigt bovendien op -stad. Maar de keren dat ik er was, had ik er geen stadsgevoel. Soms doet het begrip ‘vestingstad’ zijn werk blijkbaar toch niet. Ik vond Willemstad een dorp, een mooi, klein dorp, geen stad.

Een enkele plaats heeft van oudsher ‘stad’ in de naam zitten zonder ooit stadsrechten te hebben gekregen en zonder ook maar enigszins op een stad te lijken. Stad aan ’t Haringvliet op Goeree-Overflakkee, met nog geen 1500 inwoners, is er een voorbeeld van. Het woord ‘stad’ betekent in oorsprong ook niet meer dan ‘plaats’.

Plaatsen die vroeger stadsrechten kregen, verwierven daarmee de toestemming om een stadsmuur te bouwen, een markt te houden, een rechtbank te hebben of tol te vragen aan passanten. De grootte van de plaats speelde daarbij geen rol.

Het systeem van het toekennen van stadsrechten heeft in Nederland bestaan vanaf de middeleeuwen tot in de negentiende eeuw. Delfzijl, Winschoten en Delfshaven (nu een stadsdeel van Rotterdam) kregen nog vrij laat, in 1825, stadsrechten.

Sinds halverwege de negentiende eeuw, toen Nederland in 1851 een Gemeentewet kreeg, is het stadsrechtstelsel helemaal van de baan. De bestuurswetten spreken sindsdien niet meer van dorpen en steden maar van ‘gemeenten’. Het is bijvoorbeeld ‘Hoonhorst, gemeente Dalfsen’. Voor de Gemeentewet telt alleen Dalfsen. Dat Hoonhorst een dorp is dat tot Dalfsen behoort, is mooi voor de statistieken of de folklore en vooruit, het mag ook nog wel op het plaatsnaambord staan, maar de wet heeft er verder geen boodschap (meer) aan.

De stadsrechten die vroeger aan plaatsen zijn verleend, zijn wel steeds geldig gebleven. Officieel tenminste. Maar

alleen de mensen die er echt op staan, noemen een stad die in alle opzichten als een dorp aanvoelt, daadwerkelijk een stad. Van de weeromstuit menen bestuurders van enkele plaatsen die nooit stadsrechten kregen soms tot op de dag van vandaag te moeten benadrukken dat ze hun ambt niet in een dorp uitoefenen. Op de website van het Stedennetwerk G40, het netwerk van veertig grote en middelgrote steden, verscheen op 27 februari 2018 een blog van Pieter Broertjes, burgemeester van Hilversum. Hilversum was net samen met Assen toegetreden of toegelaten tot de G40. Broertjes schreef:

Met bijna 90.000 inwoners, een levendig centrum én het beroemde Media Park mag Hilversum zich toch echt een stad noemen. Een centrumstad zelfs, met een (boven)regionale functie.

De burgemeester had blijkbaar nog steeds het idee dat velen hem als een dorpsburgemeester zagen en dat had hij toch liever niet.

Soms probeert men bij een fusie van dorpen het stadskarakter af te dwingen door in de fusienaam de benaming ‘stad’ op te nemen, zoals bij Meierijstad is gebeurd, een fusienaam die in 2018 van kracht werd na het samengaan van de Brabantse dorpen Veghel, Schijndel en Sint-Oedenrode. Maar de dorpen zijn geografisch nog zo nadrukkelijk van elkaar gescheiden dat niemand Meierijstad als een stad ervaart, de naam ten spijt.

Wordt een dorp door een fusie opgeslokt door een stad, dan beschouwt de stad het opgeslokte dorp voortaan als een wijk van de stad, niet zelden tot groot ongenoegen van de oorspronkelijke dorpsbewoners, die hechten aan hun dorp. Mierlo-Hout is bijvoorbeeld oorspronkelijk een dorp, dat evenwel al lange tijd, sinds 1968, zonder tussenruimte aan Helmond vastzit en daarvan sindsdien officieel een wijk vormt. Maar veel Mierlo-Houtenaren blijven spreken van ‘ons dorp’ en hebben liever niet dat het een wijk van Helmond wordt genoemd. Je ziet zo’n afwerende houding tegenover de moedergemeente zelfs weleens als een dorp een wijk wordt van een ander dorp. Het vroegere dorp Zeelst is bijvoorbeeld al bijna honderd jaar een wijk in het dorp Veldhoven (Noord-Brabant), maar de leuze ‘Zeelst blijft Zeelst’ (Zilst blè Zilst) wordt nog geregeld aangeheven door veel (oud-)Zeelstenaren.

Vrijwel alle plaatsen, in ieder geval de plaatsen die er al lang zijn, zeker vanaf de negentiende eeuw, zijn ooit begonnen als gehucht. Het woord ‘gehucht’ betekent een ‘geheel van hoeven’, boerderijen dus. Gehuchten waren vooral boerengemeenschappen. Er konden ook wel enkele gewone huizen staan, maar de boerderijen bepaalden de aanblik van een gehucht. Maar het ging slechts om een gering aantal boerderijen, want in een gehucht woonden nooit veel mensen, meestal nog geen vijftig. Incidenteel kon er toch wel een kerkje zijn, maar veruit de meeste gehuchten hebben het altijd zonder gedaan. Voorzieningen in de vorm van winkels, cafés en een school kenden gehuchten niet.

En streekbussen, toen die er eenmaal waren, lieten een gehucht meestal links liggen.

Er zijn nog genoeg plukjes huizen en boerderijen in Nederland die het karakter van een gehucht hebben. Ze liggen buiten een dorp of stad en kennen weinig bebouwing, anders gezegd: ze hebben geen bebouwde kom. Maar we gebruiken de benaming ‘gehucht’ nog maar zelden. ‘Gehucht’ is voor Nederland een benaming die uit de tijd is geraakt. Het woord klinkt inmiddels alsof de mensen die er wonen nog zeventiende-eeuwers zijn, die heel afgelegen wonen en slechts via hobbelige zandpaden te bereiken zijn en in de winteravonden in het pikkedonker leven met hooguit een enkele brandende kaarslantaarn. Nederland is te druk geworden om een woord als ‘gehucht’ nog te gebruiken. Er loopt al snel een normale weg dwars door zelfs de allerkleinste plaats of er loopt een drukke weg in de buurt of er doemt niet heel ver weg een torenflat of bedrijvengebouw van een stad op.

In veel andere landen zijn gehuchten nog springlevend. In Frankrijk en Spanje bijvoorbeeld zijn ze er nog volop. Het is er stil als je erdoorheen loopt. In veel gevallen gaat het daar trouwens nog altijd om boerenenclaves. In Nederland is dat niet meer zo. Vandaar dat we in Nederland het woord ‘gehucht’ nauwelijks nog gebruiken. We spreken nu eerder van een ‘buurtschap’, waarvan een aanzienlijk deel te maken heeft gehad met verdorping of zelfs verstedelijking. Een buurtschap heeft wel als vanouds een eigen naam, anders kunnen we er ook niet over spreken. Maar als je er bent, vind je er geen blauw plaatsnaambord

zoals bij dorpen en steden. Sommige buurtschappen hebben wel een wit naambord geplaatst met blauwe of zwarte letters.

In een dorp staan in tegenstelling tot een vroeger gehucht veel meer ‘gewone’ huizen dan boerderijen. En je vindt er bijna altijd minimaal één kerk. Veel dorpen kregen in de loop van de tijd bovendien flink wat winkeliers en ambachtsmensen: een kruidenier, slager, bakker, kleermaker, schoenmaker, smid, timmerman, enzovoort. Zo ontstonden de dorpen met hun eigen dorpsbestuur, waar mensen woonden én veelal ook werkten en waar ze alles konden vinden waaraan ze in het dagelijks leven behoefte hadden.

Zo is het lange tijd geweest. Maar vanaf 1960-1970 kwam er een omwenteling, waarop in veel van de hoofstukken die hierna volgen wordt ingegaan. De dorpen, vooral de kleine dorpen, werden inhoudelijk deels uitgekleed door het verlies van allerlei voorzieningen en traditionele beroepsactiviteiten. Ze raakten ook steeds meer leefruimte kwijt, vooral ten opzichte van andere plaatsen of ten gunste van wegen voor auto’s. In sommige gevallen groeiden dorpen aan elkaar vast of ze werden geckaapt door een stad.

Gelukkig is het (nog) niet overal zo gegaan. In de noordelijke provincies, in Zeeland en in enkele regio’s in andere provincies heb je beslist nog wel dorpen die je ‘landelijk gelegen’ kunt noemen. Maar in algemene zin zijn veel dorpen in de knel gekomen. Raar is dat niet als je naar de bevolkingsgroei van Nederland kijkt. In 1900 telde ons land iets meer dan 5 miljoen inwoners. In 1950 waren het

er 10 miljoen. In het jaar 2000 waren het er ruim 15 miljoen. In 2020 zijn het er zo'n 17,5 miljoen. Al die mensen moeten ergens wonen. En vanuit hun woonplaats gaan ze dagelijks met de fiets, de auto en andere vervoermiddelen over steeds meer wegen naar hun werk of school, naar winkels, familie en vertier, waardoor het voor dorpen moeilijker wordt om nog op te gaan in het landschap, om zich qua ligging vrij te weten, om de ruimte om zich heen te hebben die nodig is om een dorp te kunnen zijn.

Het zou wel mijn definitie van een dorp zijn: een plaats, met een bebouwde kom, die de ruimte heeft om klein te blijven en andere dorpen en de stad op afstand te houden. Het is een boterzachte definitie, ik weet het. Ik zou er liefst een inwoneraantal aan koppelen, maximaal 10.000 of 15.000 bijvoorbeeld. Maar een plaats van 20.000 inwoners vervolgens een stad noemen, voelt ook niet goed. Ik zou tussen het dorp en de stad graag nog een tussencategorie willen hebben, die ik dan de naam 'stedje' geef. Heemskerk is met zijn 40.000 inwoners een stedje. De aanduiding 'stad' zou dan kunnen gelden voor een plaats met minimaal 60.000 of 80.000 inwoners.

Frank van den Hoven, die zich al heel lang in encyclopedische zin met dorpen en steden in Nederland bezighoudt en de zeer informatieve website *Plaatsengids* heeft gemaakt, schreef me dat hij na jarenlang inventariseren uitgaat van ongeveer 2500 dorpen die er nu nog in Nederland zijn, naast een honderdtal steden, en dat dan volgens de kwalificatie die de meerderheid van de inwoners er anno nu zelf aan geeft: 'Ik woon in een dorp' of 'Ik woon in een stad'.

Van buurtschappen zijn er volgens Van den Hoven zo'n 4000. Juridisch, zo schrijft hij, hebben de begrippen stad, dorp en buurtschap geen betekenis meer: 'Maar gevoelsmatig en maatschappelijk zijn ze nog wel degelijk van belang.'

Dat is zo. Je merkt het heel goed bij fusies van plaatsen. Wie in Aarle-Rixtel is geboren en woont, wil liever niet opeens als gevolg van een fusie een Laarbeker of Laarbeekse genoemd worden, ook al blijft de status van dorping daarmee behouden. Voor de dorpingen die door een fusie veranderen in stedelingen, is de acceptatie van hun nieuwe status vaak nog moeilijker, ook al kent die status dus een wankel basis, want stad of dorp, het is in feite maar net wat de mensen er zelf van maken.